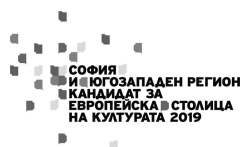

Не-Познати в София

Проект „Не-Познати в София“, осъществяван от Столична община – район „Панчарево“, с медийната подкрепа на Национално издателство „Аз Буки“, за възстановяване на Мемориала на неизвестния четник от Хвърковатата чета на Бенковски, връх Половрак и Лозен планина.

По време на проекта бе извършено проучване на исторически източници, свързани с битата, културата и традициите на село Лозен и Лозен планина.

В резултат на това проучване бяха събрани уникални писмени паметници и непубликувани до момента научни изследвания. Те са събрани в специален тематичен сборник. Книжката ще бъде разпространена без заплащане. Уникалният сборник ще достигне най-напред до абонатите на научно-методическото списание „История“. Те ще го получат заедно с брой 5/2013 на списанието.

Публикуваме част от статия, която проследява историята на село Лозен от самото му възникване. Пълния текст ще намерите в тематичния сборник „Не-Познати в София“.

СРЕДНОВЕКОВНИ ПАМЕТНИЦИ И ЗАРАЖДАНЕТО НА СЕЛО ЛОЗЕН

Костадин Георгиев Соколов

Йоханес Гутенберг университет, Майнц

...След превземането на Сердика от хан Крум градът и неговите околности остават за повече от два века в пределите на българската държава. Въпреки че липсват конкретни археологически данни за разрушаването на града при завладяването му от българите¹⁾, други крепости в околността вероятно са били опустошени, както се предполага например за тези на хълма *Калето* при с. Герман и при *Горно Градище* в Лозен²⁾. Каква е била съдбата на крепостта над Горни Лозен, както и на късноантичните селища в пределите на селото, за които ставаше въпрос по-горе, в следващите няколко века, е почти невъзможно да се отговори поради липсата на каквито и да е археологически, епиграфски или писмени източници. Единствените свидетелства за евентуална при-

емственост между късноантичното население и новозаселилите се българи и славяни по тези места е гореспоменатото свидетелство за (пре-)използване на старите култови места, което продължава в частност до наши дни.

Данните за развитието на района, югоизточно от средновековния Средец, през следващите няколко века са изключително оскъдни. За да се проследи най-общо историята на тези земи до края на XIV в., е нужно да се надникне в изворите, отнасящи се за града Средец, който продължавал да бъде политически и културен център, придаващ изключителна важност на целия район. По-изчерпателни сведения за Средец и неговите покрайнини по време на Първото българско царство се появяват едва в контекста на дългите войни на Самуил и неговите наследници с Византия от края на X и началото на XI в., където често се споменава за разрушени крепости около града, наричан още Триадица³⁾. Дори и след окончателното покоряване на България от Василий II (1018) Софийското поле и съседните му територии продължили да бъдат чест обект на опустошения до края на XII в. В това число влизат въстанията на Петър Делян (1040/41) и Лека (около 1078/79)⁴⁾, множеството печенежки набези през почти цялото единадесето столетие⁵⁾, немалко съприкосновения с кръстоносците на първите три кръстоносни похода (1096, 1147 и 1189 г.), минали през Софийското поле⁶⁾, войните на Мануил I Комнин (1143 – 1180) и неговите наследници със сърбите и унгарците⁷⁾, както и сблъсъците около въстанието на Асеновци⁸⁾. Въпреки всичките беди, сполетели околността, Средец успял да запази значението си като религиозен център през XI и XII век⁹⁾. По време на византийското господство по българските земи (1018 – 1185/86) населението на Средец и околностите му претърпяло някои етнически промени. През 1047 г. в околностите на града били заселени покорени печенези¹⁰⁾, а след това около 1150 и множество сръбски военнопленници¹¹⁾.

Около 1193 г. Средец бил завладян от Асеновци. В рамките на Втората българска държава градът и неговата околност претърпели в следващите две столетия нов икономически и културен разцвет. Той станал седалище на Средечката митрополия, били построени множество манастири, които образували т. нар. Софийска Мала Света гора¹²⁾. Този комплекс обхващал още по онова време поне четиринадесет манастира, два от които се намирали в Лозенска планина, а именно лозенският „Св. Спас“ и германският „Св. Иван Рилски“. Най-вероятно към това време трябва да отнесем и възникването на селата Долни и Горни Лозен. Много вероятно в предходните векове да е имало също селищен живот на територията на Лозен, данни за което на този етап липсват. Ако това е било така, трябва да приемем, че размирните XI и XII в. са принудили старите обитатели да потърсят перманентно спасение в по-високите и трудно достъпни планински части на землището на днешното село – например във високите котловини на Лозенска планина¹³⁾. Имената на селата Долни и Горни Лозен, Софийско, са ни познати от т. нар. *Калиманова грамота*, по-

средством която са били дадени определени права и привилегии на атонския манастир „Зограф“ и която пледира да е издадена от цар Калиман (Коломан I Асен, 1241 – 1246). Пасажът, който ни интересува, гласи:

И село Горни Лозенъ, и тоу дадоу ѿ село и матю въ храъ сѣи Николае. И гѣвдинъ Владиславъ настоянѣ, що приходи ѿ село и ѿ матю, а онъ вѣсе да прати оу манастирь. И ѿ село Долни Лозанъ що приходи, и вѣсе въкоупѣ да прататъ оу манастирь. Покѣла цѣркаа, да никто на иматъ властъ на сѣа места, еже азъ дадоу ѿ. Злато пачатѣю.

*... И село Горни Лозен и тук им дадох селото и метоха в храма на Свети Никола. И господин Владислав да се грижи за това, което идва от селото и от метоха, всичко да се праща в манастира. И от село Долни Лозен, каквито приходи има, всичко заедно да се праща в манастира. Царска заповед е никой да няма власт върху тези имоти, които аз им дадох. ...*¹⁴⁾

Отдавна е установено в научното обращение, че въпросната царска грамота е фалшификат, възникнал в манастира „Зограф“ едва през XVI в. Въпреки това някои учени предполагат, че тя може да отразява съдържанието на по-стар документ, именно от времето на Коломан I или на баща му Иван II Асен, към който през XVI в. да са прибавени някои допълнителни селища с цел дообогатяването на манастира¹⁵⁾. Дали това се отнася в частност и за споменатите Долни и Горни Лозен, няма как да установим. Дори техните названия да са прибавени по-късно, този документ представлява важно свидетелство за съществуването им през XVI в. и за тяхната тогавашна зависимост от споменатия Светогорски манастир¹⁶⁾. Основание за предположението, че селата са се зародили през XIII или XIV в., ни дава фактът, че те фигурират с тези си имена в някои османски документи от първите десетилетия на турското господство по българските земи. Вероятността те да са се появили непосредствено след превземането на Средец от турците през 1382 г. е твърде малка¹⁷⁾.

Названието на Лозен, респ. това на двете села, от които то води началото си, е чисто славянско. Образувано е от прилагателно име със старобългарската наставка **-ън-ъ** (-ен), което се отнася към съществителното име **лозя** или **лозе**¹⁸⁾. На същия принцип са образувани и други селищни наименования, срещащи се през тази епоха, като **Шумен** от **шума** (в смисъл на гора), **Ветрен** от **вятър**, **Сливен** от **слива** (а не от сливане) и др. Поради относително суровия климат в Софийско спрямо този в други региони на Балкана в по-ново време то не се е славело като място, където се отглеждат лозя и се произвеждат вина. Климатът обаче постоянно се изменя и през XIII и XIV в. явно е бил достатъчно благоприятен за отглеждането на тази култура, защото от т.нар. **Витошка**

грамота на цар Иван Шишман научаваме, че в Софийско е имало винари¹⁹⁾. Затова не би трябвало да ни учудва, че тъкмо тук възникнало селище с подобно име, което очевидно говори за една част от поминъка на населението му, а именно лозарството²⁰⁾.

Сред населението на днешен Лозен все още битуват различни легенди и предания относно зараждането на селото. Според някои от тях жителите на Долни Лозен са дошли откъм Ихтиманска Средна гора и се заселили в гореспоменатата местност *Градище* в днешното долнолозенско поле²¹⁾, където първоначално най-вероятно е имало римска *вила рустика*. От друга страна, се твърди, че заселването на Горни Лозен започнало от вече споменатата местност *Селище*, а именно – южно от билото на Лозенска планина и днешното село, докато впоследствие не се преместило в настоящите си територии, северно от планината²²⁾. Дълго време битуваше схващането, че Лозен е основан от изселили се по принуда селяни от врачанско село със същото име към края на XVII в. (малко след 1684 г.), чиито потомци днес са отчасти и обитателите на село Люти дол, Врачанско. Човекът, лансирал това твърдение, е учителят Доно Иванов от същото това село, който издава през 1943 г. малка книжка, занимаваща се именно с проблема по преселването на бежанците от Врачанско на територията на днешен Лозен²³⁾. Според нея, след като те успели да подкупят съответните османски длъжностни лица, се заселили именно в подножието на Лозенска планина върху днешното местонахождение на селото, която територия тогава не е била обитаема²⁴⁾...

БЕЛЕЖКИ

1. Станчева, 1989, стр. 24 – 25.
2. Велков, 1938, стр. 119. Същото мнение споделя и Богданов, И., Български твърдини: Книжовни огнища, крепости, манастири в София и Софийско. София 1971, стр. 31 – 32.
Според т. нар. Първи Хамбарлийски надпис на хан Крум, след като същият този превзел множество крепости, включително Сердика, техните покорени защитници ги напуснали и избягали в Долната земя (Византия). Вж. Цанкова – Петкова/Ангелов, 1980, стр. 22 – 23. Дори да приемем, че градското население е избягало, не можем да твърдим същото и за селското, обитавало района около града, което можело успешно да се укрие в разположените наоколо планини.
3. Вж. пак там, стр. 23 – 29. Най-вероятно в навечерието на тези дългогодишни сблъсъци мощите на Св. Иван Рилски били пренесени в Средец, където останали до 1183 г. Вж. Дуйчев, И., Рилският светец и неговата обител. София 1945. стр. 194 – 197.
4. Вж. Цанкова – Петкова/Ангелов, 1980, стр. 30 – 32.

5. Пак там, стр. 32 – 34.
6. Пак там, стр. 55 – 65. Преминаването на кръстоносците през Софийското поле било съпроводено и от традиционни пазари, организирани специално за тях. При липса на такива нужните им провизии били вземани по насилствен начин от местното население в региона.
7. Пак там, стр. 42 – 54. Унгарски войски опустошават Средец през 1127 г., а след това заедно със сръбски и през 1183 г.
8. Пак там, стр. 51, 66 – 67.
9. Пак там, стр. 37 – 41. Единствените познати християнски паметници в юго-източната част на Софийско, т.е. в пределите на Лозенска планина, които най-вероятно вече са били активни или са възникнали в тази епоха, са германският манастир „Св. Иван Рилски“, намиращ се в западната част на Лозенска планина, както и лозенският манастир „Св. Спас“ (вероятно по-късно), чиято най-стара част може да бъде датирана дори в XI – XII в. Вж. Динева, 2007, стр. 27 – 28, 225 – 226, 243. За манастира „Св. Спас“ и неговото вероятно възникване в епохата на Второто българско царство ще се спра по-подробно в следваща статия, посветена на християнските паметници в Лозен.
10. Вж. Цанкова – Петкова/Ангелов, 1980, стр. 33 – 34. По-голямата част от заселените около Средец печенеги напуснали няколко години по-късно тези си нови обиталища и в рамките на едно тяхно голямо въстание се отпавили към Стохълмието – регион, намиращ се най-вероятно в Добруджа. Въпреки това някои изследователи са изказали мнението за печенешкия произход на шопите (или на тяхното название от племето Хопон/Шопон). Вж. Стоянов, В., За българо-тюркските смешения. В: *Bulgaro-turcica* 1. София 1997, стр. 69 – 73, както и Сефтерски, 1984, 55 – 65.
11. Вж. Цанкова – Петкова/Ангелов, 1980, стр. 43. Присъствието на сърби в Софийско е засвидетелствано едва през XV – XVI в., и то в единични случаи, затова можем да приемем един не особено многочислен брой на заселените пленници и/или бърза тяхна асимилация от страна на местното българско население, близко до тях по език и обичаи. Вж. Сефтерски, 1984, 55 – 65.
12. Цялостен преглед на проблема за възникването и развитието на софийските манастири при Динева, 2007, стр. 16 – 83.
13. Вече беше спомената местността Селище в Лозенската планина, където би могло да се е зародило някакво поселение в това време.
14. Вж. нейно издание и коментар към това при Иванов, Йордан, Български старини изъ Македония. София 21931, стр. 602 – 608. Частичен превод на новобългарски при Цанкова – Петкова/Ангелов, 1980, стр. 72.
15. Вж. Иванов, 1931, стр. 602 – 605.
16. Върху сведенията на този документ ще се спрем отново малко по-надолу. Въпреки съществуването на няколко други автентични царски грамоти

- от XIII и XIV в., които се отнасят за землища във и около София, селата Долни и Горни Лозен не се споменават. Вж. изданията на тези грамоти от Даскалов, А. / Райкова, М., Грамоти на българските царе. София 2005.
17. Ако беше така, Лозен щеше да носи най-вероятно турско име, а не славянско. За споменатите тук османски документи вж. по-подробно статията, посветена на съответната тематика в следващия брой.
 18. Вж. Дуриданов, И., Граматика на старобългарския език: Фонетика, морфология, синтаксис. София 1991, стр. 215 – 216.
 19. Вж. Даскалов, А. / Райкова, М. 2005, стр. 47, ред. 9.
 20. Днес на територията на България има общо пет села с това име, но единствено това на софийския Лозен, респ. това на старите Долни и Горни Лозен, се е запазило от дълбоки старини за разлика от тези на останалите, които са преименувани така едва след Освобождението: с. Лозен в обл. Велико Търново (бивш. Кара Хасан); с. Лозен в обл. Пазарджик (бивш. Яскашли / Исши кашли и Уджалар); с. Лозен в обл. Стара Загора (бивш. Балъклии / Руда); с. Лозен в обл. Хасково (бивш. Диниклия или Дийникли). Същото важи и за кв. (Долни и Горни) „Лозенец“ в София, чието старо име (до 1878 г.) е Корубаглар или Курубаглар. Сравни също така с българското име на днешния турски град Kırklareli, а именно Лозенград, както и с връх Лозен в Беласица (1898 м).
 21. Вж. Янакиев, 2010, стр. 9.
 22. Пак там, стр. 7. Във виртуалната мрежа се срещат и други легенди, отнасящи се до възникването на Лозен и неговите най-стари заселници. Една от тях, чийто първоизточник не ми е известен, твърди, че първите заселници на Лозен били одри и огости, т.е. одриси и остготи, които в късната античност населявали отделни региони на Балкана.
 23. Вж. Иванов, 1943, стр. 35 – 45.
 24. Пак там, стр. 42 – 43. Самият Доно Иванов споменава в книгата си, че е разчитал при написването ѝ предимно на устни предния (стр. 9), което със сигурност е допринесло за немалко неточности в нея. Въпреки това неговият труд представлява много ценен и интересен източник.

HISTORY OF THE LOZEN VILLAGE IN SOFIA REGION

Prof. Kostadin Georgiev Sokolov, PhD Student
Johannes Gutenberg University